XX ASR G‘ARB VA SHARQ ADABIYOTIDA INSON KONSEPSIYASI (HERMAN HESSENING "CHO‘L BO‘RISI" VA CHINGIZ AYTMATOVNING "QIYOMAT" ROMANLARI MISOLIDA)

Dildora Judinova
FarDU mustaqil tadqiqotchisi
https://orcid.org/0009-0005-2420-3296

Annotatsiya

Mazkur maqolada XX asr G‘arb va Sharq adabiyotida inson konsepsiyasining badiiy talqini Hermann Hesse va Chingiz Aytmatovning “Cho‘l bo‘risi” hamda “Qiyomat” romanlari misolida qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida insonning ruhiy iztirobi, ma’naviy qidiruvi, o‘zlikni anglash jarayoni hamda jamiyat bilan munosabatlari o‘rganiladi. Har ikki asardagi bosh qahramonlarning ichki dunyosi va falsafiy qarashlari tahlil qilinib, G‘arb va Sharq adabiyotidagi inson konsepsiyasining mushtarak hamda farqli jihatlari aniqlanadi. Tadqiqot natijasida insonning ma’naviy kamoloti va haqiqat izlash masalasi har ikki adib ijodining markaziy g‘oyalaridan biri ekanligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: *inson konsepsiyasi, badiiy obraz, psixologizm, modernizm, ekzistensializm, ma’naviy qidiruv, ruhiy iztirob, qiyosiy adabiyotshunoslik, Hermann Hesse, Chingiz Aytmatov.*

KIRISH

XX asr jahon adabiyoti inson muammosini yangicha badiiy-falsafiy talqin qilish bilan ajralib turadi. Bu davrda sodir bo‘lgan ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar, urushlar, ma’naviy inqirozlar va texnogen taraqqiyot insonning borliqdagi o‘rni, maqsadi hamda ichki dunyosini qayta baholash zaruratini yuzaga keltirdi. Natijada adabiyotda insonning ruhiy kechinmalari, yolg‘izligi, begonalashuvi, ma’naviy izlanishlari va o‘zlikni anglash masalalari markaziy mavzulardan biriga aylandi.

G‘arb adabiyotida bu jarayon modernizm va ekzistensializm ta’sirida rivojlangan bo‘lsa, Sharq adabiyotida insonning axloqiy kamoloti, vijdon va e’tiqod masalalari bilan uyg‘unlashib ketdi. Hermann Hesse va Chingiz Aytmatov ijodi mazkur tendensiyaning yorqin namunasi sifatida e’tiborga loyiqdir. Ularning “Cho‘l bo‘risi” va “Qiyomat” romanlari insonning ruhiy iztiroblari, ma’naviy qidiruvlari hamda jamiyat bilan murakkab munosabatlarini chuqur falsafiy asosda yoritadi.

Adabiyotshunos D. Quronovning ta’kidlashicha, “badiiy adabiyotning bosh obyekti inson va uning murakkab ruhiy olamidir” [3, 112-b.]. Shu jihatdan mazkur romanlar XX asr insonining ma’naviy qiyofasini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Inson konsepsiyasi va uning nazariy asoslari

Adabiyotshunoslikda inson konsepsiyasi yozuvchining inson tabiati, uning jamiyatdagi o‘rni, ma’naviy mohiyati va hayotiy maqsadi haqidagi qarashlari tizimi sifatida talqin qilinadi. Har bir davrning adabiyoti insonni o‘z davri dunyoqarashi va estetik mezonlari asosida tasvirlaydi.

Georg Lukachning fikricha, roman janri insonning murakkab ruhiy va ijtimoiy munosabatlarini aks ettirish imkoniyatiga ega bo‘lgan eng mukammal badiiy

shakllardan biridir [4, 87-b.]. Shu sababli XX asr romanlarida inson konsepsiyasi chuqur psixologik va falsafiy qatlamlarda namoyon bo‘ladi.

Hermann Hesse insonni ichki ziddiyatlar girdobida yashovchi mavjudot sifatida talqin qilsa, Chingiz Aytmatov insonning ma’naviy mas’uliyati va axloqiy burchini markaziy masalaga aylantiradi. Bu esa G‘arb va Sharq adabiyotidagi inson konsepsiyasining o‘ziga xos jihatlarini ko‘rsatadi.

“Cho‘l bo‘risi” romanida insonning ichki bo‘linishi

“Cho‘l bo‘risi” romanining bosh qahramoni Garri Galler XX asr modernistik qahramonining yorqin namunasidir. U o‘zini ikki qarama-qarshi tabiat — inson va bo‘ri mohiyatining birligi deb biladi. Qahramonning ichki iztiroblari aynan mana shu dualizm bilan bog‘liq.

Garri shunday deydi:

“Men yarim odam, yarim bo‘riman, balki bundan ham murakkabroq mavjudotdirman” [1, 54-b.]. Mazkur fikr qahramonning ichki bo‘linishini ifodalovchi asosiy g‘oyalardan biridir. Hesse insonni bir butun mavjudot emas, balki ko‘plab “men”lardan tashkil topgan murakkab ruhiy olam sifatida talqin qiladi.

Roman davomida Garri jamiyatdan begonalashgan shaxs sifatida tasvirlanadi. U mavjud qadriyatlarni qabul qila olmaydi va o‘zini atrofdagilardan ustun yoki ulardan ajralgan deb his qiladi. Biroq yozuvchi bu holatni inson kamoloti uchun yetarli deb hisoblamaydi.

“Sehrli teatr” sahnalari qahramonning ruhiy qayta tug‘ilishi vazifasini bajaradi. Aynan shu jarayonda Garri hayotga kulib qarashni va o‘zidagi turli qirralarni qabul qilishni o‘rganadi. Roman yakunida Motsart qahramonga murojaat qilib:

“Sen yashashni o‘rganishing kerak, kulishni o‘rganishing kerak” [1, 238-b.]

deydi. Ushbu jumla asarning falsafiy xulosasini ifodalaydi.

“Qiyomat” romanida insonning ma’naviy mas’uliyati

Chingiz Aytmatovning “Qiyomat” romanida inson konsepsiyasi ma’naviy-axloqiy mazmunda talqin etiladi. Asarning markaziy qahramoni Avdiy Kallistratov haqiqat va adolat yo‘lida kurashuvchi inson sifatida gavdalanadi.

Avdiy uchun hayotning bosh maqsadi moddiy manfaat emas, balki ma’naviy poklik va haqiqatdir. Shu sababli u jamiyatdagi yovuzlik, giyohvandlik va ma’naviy tanazzulga qarshi kurashadi. Qahramonning quyidagi fikrlari uning hayotiy pozitsiyasini ifodalaydi:

“Inson o‘z vijdoniga qarshi bormasligi kerak” [2, 173-b.].

Aytmatov Avdiy obrazi orqali insonning axloqiy mas’uliyati masalasini ilgari suradi. Qahramonning fojeali taqdiri ham aynan shu mas’uliyat bilan bog‘liqdir.

Tadqiqotchi A. Rasulovning fikricha, Avdiy obrazi “inson vijdoni va ma’naviy haqiqatning badiiy timsoli” hisoblanadi [9, 126-b.].

Roman davomida yozuvchi inson va tabiat munosabatlarini ham keng yoritadi. Bo‘rilar qismati bilan bog‘liq voqealar insoniyatning ma’naviy tanazzuli va tabiatga nisbatan shafqatsiz munosabatining ramziy ifodasi sifatida xizmat qiladi.

Ma’naviy qidiruv va haqiqat izlash motivi

Har ikki romanda insonning ma’naviy qidiruvi markaziy o‘rin tutadi. Garri Galler ham, Avdiy Kallistratov ham haqiqat izlovchi qahramonlar sifatida tasvirlanadi. Garri

o‘zining ichki dunyosini anglashga harakat qiladi. U inson tabiatidagi qarama-qarshiliklarni tushunish va ular bilan yashashni o‘rganishga intiladi.

Avdiy esa insoniyatning ma’naviy qutqarilish yo‘lini izlaydi. U o‘z e’tiqodiga sodiq qolgan holda jamiyatdagi adolatsizlikka qarshi kurashadi.

Shu ma’noda har ikki qahramon ruhiy iztiroblar orqali haqiqatga erishishga harakat qiluvchi obrazlar hisoblanadi.

Garri Galler va Avdiy Kallistratov obrazlarining qiyosiy tahlili

Har ikki qahramon o‘z davrining ma’naviy inqirozini chuqur his qiluvchi shaxslardir. Ular jamiyatdagi mavjud holatdan qoniqmaydi va haqiqat izlash yo‘liga kiradi. Garri Gallerni individualizm va ichki psixologik kurash xarakterlasa, Avdiy ijtimoiy va axloqiy faoliyat bilan ajralib turadi.

Garri ko‘proq o‘zini anglashga intiladi, Avdiy esa insoniyat taqdiriga daxldor masalalarni hal qilishga urinadi. Biroq ularni birlashtiruvchi jihat — ma’naviy poklik va haqiqatga bo‘lgan intilishdir.

Susan Bassnett ta’kidlaganidek, qiyosiy adabiyotshunoslik turli madaniyatlar vakillari yaratgan obrazlardagi tipologik mushtarakliklarni aniqlash imkonini beradi [5, 91-b.]. Shu nuqtai nazardan Garri va Avdiy obrazlari o‘rtasidagi o‘xshashliklar tasodifiy emas, balki XX asr adabiyotining umumiy tendensiyalari bilan bog‘liqdir.

G‘arb va Sharq adabiyotida inson konsepsiyasining mushtarakligi

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, G‘arb va Sharq adabiyotida inson konsepsiyasi turli falsafiy manbalarga tayangan bo‘lsa-da, ular orasida muhim mushtarakliklar mavjud.

Birinchidan, insonning ichki olami va ruhiy kechinmalari markaziy masala sifatida talqin qilinadi. Ikkinchidan, qahramonlar ma’naviy mukammallikka intiluvchi shaxslar sifatida tasvirlanadi. Uchinchidan, haqiqat izlash va vijdon masalalari har ikki adib ijodida muhim o‘rin egallaydi.

Farqli jihat shundaki, Hesse insonning individual ruhiy olamiga urg‘u bersa, Aytmatov insonning jamiyat oldidagi ma’naviy mas’uliyatini ko‘proq yoritadi.

XULOSA

Tahlillar natijasida shuni aytish mumkinki, Hermann Hesse va Chingiz Aytmatov ijodida inson konsepsiyasi turli madaniy-falsafiy asoslarda shakllangan bo‘lsa-da, ularni birlashtiruvchi umumiy g‘oyalar mavjud.

“Cho‘l bo‘risi” romanida insonning ichki bo‘linishi, ruhiy iztiroblari va o‘zligini anglash jarayoni tasvirlangan bo‘lsa, “Qiyomat” romanida insonning ma’naviy mas’uliyati, vijdoni va haqiqat yo‘lidagi kurashi markaziy o‘rin egallaydi.

Garri Galler va Avdiy Kallistratov obrazlari XX asr adabiyotida haqiqat izlovchi, ma’naviy kamolot sari intiluvchi insonning badiiy timsoli sifatida namoyon bo‘ladi. Shu jihatdan mazkur romanlar G‘arb va Sharq adabiyotida inson konsepsiyasining badiiy talqinini o‘rganishda muhim ilmiy manba hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hesse H. Cho‘l bo‘risi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015.
2. Aytmatov Ch. Qiyomat. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1989.
3. Quronov D. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: Akademnashr, 2016.
4. Lukács G. The Theory of the Novel. – Cambridge: MIT Press, 1971.

5. Bassnett S. Comparative Literature. – Oxford: Blackwell, 1993.
6. Ziolkowski T. The Novels of Hermann Hesse. – Princeton University Press, 1965.
7. Freedman R. Hermann Hesse: Pilgrim of Crisis. – New York: Pantheon Books, 1978.
8. Wellek R., Warren A. Theory of Literature. – New York: Harcourt Brace, 1949.
9. Rasulov A. Aytmatov badiiy olami. – Toshkent: Fan, 2005.
10. Karimov N. XX asr adabiyoti masalalari. – Toshkent: Fan, 1999.
11. https//www.britannica.com
12. https//plato.stanford.edu
13. https//archive.org